

Р Е Ц Е Н З И Я

за дисертационния труд

БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК НА ЮГ ОТ ЕКВАТОРА (СОЦИОЛИНГВИСТИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ЕЗИКА НА БЪЛГАРСКАТА ЕМИГРАНТСКА ОБЩНОСТ В ГР. СИДНИ, АВСТРАЛИЯ)

по конкурса за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в областта на висшето образование **2.1. Филология (Български език. Съвременен български език)**

Автор: доц. д-р Катя Грозева Исса

Рецензент: проф. д.ф.н. Юлияна Иванова Стоянова

Изследването на българските емигрантски общности по света във връзка със запазването или отмирането на българската културна и езикова идентичност е не просто актуален, а наболял проблем, който изисква широк интердисциплинарен подход. Макар че поставя теоретико-методологичната рамка на социолингвистиката в основата на проучването на езика една от тези емигрантски общности, ситуирана в гр. Сидни, Австралия, доц. д-р Катя Исса прилага към разработването на избраната тематика богатата си професионална ерудиция в още няколко важни области на хуманитаристиката: лингвистика, семиотика, антропология, етнолингвистика и лингвокултурология. За да успее един изследовател да се квалифицира в толкова обширно научно поле, което многократно надхвърля филологическия профил, са нужни дългогодишни сериозни усилия, които са видими в многобройните публикации на авторката по тази тема през последните осем години.

Интересът на авторката към научни области, надграждащи филологическото ѝ образование (придобито в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1998 г.), се проявява веднага след дипломирането ѝ в специалностите българска и арабска филология: между 1995 и 2002 г. тя завършва и философия. Скоро след това – в 2004 г., Катя Исса става доктор по филология с дисертация на тема „Асоциативни българско-арабски езикови модели“.

Професионалната реализация на докторантката протича основно в Университета по архитектура, строителство и геодезия (по-нататък отбелязван с абривиатурата УАСГ):

преподавател по български език на чуждестранни студенти в Департамента по приложна лингвистика (от 2004 до 2006), старши преподавател (от 2006 до 2013) и доцент – от 2013 до момента. Освен това Катя Исса чете курс по езикова култура и осъществява езиковата редакция на Годишника на УАСГ, като хоноруван асистент към Факултета по славянски филологии на СУ води упражнения по синтаксис, преподава български език на чуждестранни граждани, включително на бежанци, в други университети и частни школи, превежда в двете посоки между български и арабски, организира научни форуми, езикови студентски практики и т.н. Всички споменати активности безспорно допринасят за обогатяването на опита ѝ с езиковите проблеми на двуезичието във и извън България.

Преди да пристъпя към обсъждането на дисертационния труд на доц. д-р Катя Исса, бих желала да спомена също така членството ѝ в престижни организации и административни структури, тъй като то затвърждава достойното място, което авторката заема между специалистите в областта на лингвистиката и социолингвистиката: от 1998 – научен секретар на Международното социолингвистично дружество „Акад. М. Виденов“, от 2009 до 2019 – научен секретар на секцията Филологически науки към Съюза на учените в България, от 2013 до 2019 г. – член на Академическия съвет на УАСГ, а от 2023 г. – член на Асоциацията на преподавателите на български език като чужд.

Дисертационният труд „Българският език на юг от екватора (социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“ по своята обща структура е съобразен както с изискванията на жанра, така и със спецификата на разработваната проблематика. Състои се от увод, 3 глави, заключение, библиография, приложения, списък с публикациите по темата на дисертацията (цитирани са над 190 източника на български, руски и английски език) и описание на приносите. В тази традиционна структура обаче е внесен специфичен индивидуален подход, тъй като уводът и заключението като обем и начин на изложение също са разгърнати като отделни глави, за което ще стане дума по-нататък в рецензията.

Уводът (с. 5–68) представя точно и в ясна последователност целта, обекта, предмета и задачите на изследването, като подробно се спира на изследователските методи, използвани в собственото проучване. В този смисъл уводът изпълнява и функцията на теоретико-методологическо въведение, което обикновено се обособява като първа глава в дисертационния текст. В тази двойка функция уводът информира читателя, че проведеното

изследване си поставя една доста амбициозна фундаментална цел: да предложи методика за проследяване на измененията в родния език на българските емигранти по света, а проучването на българската езикова ситуация в град Сидни представлява апробация на тази методика. По този начин още в началото докторантката очертава и теоретичния, и научно-приложния аспект на изследването си.

За осъществяването на така формулираната цел авторката си служи с методологически инструменти, станали класически в социолингвистиката: анкетен лист, който се попълва от български емигранти не само в град Сидни, Австралия, но и на много други места по света; интервюиране на представители на български институции у нас и извън страната; теренно проучване (т.нар. включено наблюдение) на всички носители на български език в гр. Сидни, до които авторката е имала достъп. Така събраният емпиричен материал би трябвало да съдържа изобилна социолингвистична информация за действително съществуващата съвременна речева норма, специфична за българските емигранти в този град на юг от екватора. Авторката предвижда открояване на деформациите и алгоритъма на тяхното движение, което назовава с термина „постъпкова закономерност“ в отклоненията от кодифицирана норма. При планирането на експерименталната част на разработката си доц. д-р Катя Исса изхожда от предположения (наречени в текста „хипотези за деформация“), чието потвърждение очаква чрез лингвистичните и социолингвистичните анализи на богатите експериментални данни от теренното проучване.

Иновативната проблематика извиква на живот нови, специфични научни понятия, които авторката убедително мотивира теоретически. Такова е например въвеждането на концепцията за „седма функция на езика“ (по Лоран Бине), която К. Исса назовава с термина „означаваща“. Според тази функция българският език на емигрантите в Сидни *„означава говорещия като българин“*.

Теоретико-методологическата рамка на изследването е добре обоснована и подкрепена с необходимите литературни източници, което свидетелства за широката ерудиция на авторката.

Първата глава („Политиката на България към днешните ни емигранти и политиката на емигрантите към днешна България“, с. 69–169) обхваща няколко взаимосвързани тематични кръга, които са последователно разгърнати: за неизбежната глобализация на съвременния свят, за мястото на „малките езици“ като българския в него, за особената

политическа нагласа на Австралия към „вавилонското“ струпване на езици в страната и съответно към българския език като един от тези езици, за политиката на българската държава към езика ни у нас и извън България, при което особено внимателно са проучени и дискутирани законодателните промени и нагласата на МОН към българските училища в чужбина и функциите на Асоциацията на българските училища в чужбина. Обсъдена е ролята на културноориентираното образование и по-специално на учебниците по български език за запазване на българското самосъзнание всред емиграцията ни от последните десетилетия, както и недостатъчното участие на специалистите българисти в проучването на българския език зад граница и възможностите за съхраняването му във времето. За назоваване на наследствения български език, който говорят родените в чужбина деца на български семейства, Катя Исса въвежда и мотивира термина „втори роден език“. На последно (но не по важност) място са описани резултатите от проведената анкетата за установяване на нагласите на българите в чужбина и на институциите, отговорни за поддържане на български дух извън страната ни. Обсъдени са отговорите на въпроса „На какъв език разговаряте вкъщи?“, който е от решаваща важност за съхранение на българското самосъзнание между нашите емигранти по света (с. 137).

Тук бих желала да отбележа най-характерната особеност на тази дисертация: в нея научната обективност е предоставена на изобилната фактология, докато описанието и коментиранието на фактите е субективно и емоционално маркирано. Дискусията за глобализацията на Европа (част от която е и България) например, която е богато документирана и подкрепена с многобройни цитирани източници, се води с публицистичен патос; не липсва и иронично отношение, заявено текстово чрез ярко колоквиализиране на лексиката. Да се разчита на официалните документи на ЕС за запазване на езиковото и културното многообразие в Европейския съюз, не е достатъчно, твърди Исса, тъй като те са само пожелателни, а практиката показва „свиване на българистиката в цяла Европа“ (с. 87). Печалната тенденция към отмиране на малките езици и култури в Европа и късогледото игнориране на тази тенденция от българските институции кара авторката да възкликне: „току-виж сме се обявили от безхаберие за първите жертви, умрели от недомислие...“ (с. 77).

Текстът на тази глава е изпълнен с изречения, звучащи като тъжно-иронични сентенции: „Обществените поръчки няма да помогнат на българистиката, следователно

тя трябва да извика на помощ неволята“ (с. 89); „Що се отнася до езиковото поддържане на собствените ни деца тук, в България, скептичният българин вярва, че това е задача на образованието, на училището, и понеже вече не вярва на училището, българинът не вярва в нищо“ (с. 81).

Критиките към учебниците, предназначени за българските училища в чужбина (с. 109–120), и особено към буквара и читанката, са илюстрирани с множество примери от практиката, които доказват „недопустима липса на смислова прозрачност и невъзможна комуникативност на текстовете“. Авторката има отговор на въпроса какво трябва да се направи, за да се отговори на нуждите за съхранение на българския език и българската идентичност в Австралия: да се отчете спецификата на чуждоезиковата ситуация, нивото на владеене на езика от двуезичните ученици, модела на държавните училища в съответната страна и едва тогава да се пристъпи към адаптиране на текстовете в нашите учебници. В рамките на тази дискусия иронията отново избликва с пълна сила: време е, заявява Катя Исса, неадекватните персонажи като Симо, Нано и Груйо, заложили в читанките на малките българчета в големия свят, „да се пенсионират най-сетне“ (с. 83).

Разликата между начина на научно писане на К. Исса и традиционното ни виждане за него не минава през вододела фундаментално-популярно, тъй като голяма част от казаното с публицистична страст няма популярен характер, а напротив – по своето съдържание е пример за добре аргументиран академичен дискурс. Това, което отличава научната проза на авторката, е изразяването на лично мнение и отношение: тя смело е заменила скромните пасивни и пасивно-безлични конструкции с едно категорично „аз“, което ни води през текста на книгата с неотслабваща емоционална ангажираност.

Все пак текстът (между с. 102 и 106) натежава малко от повторния разказ за отделни български училища в чужбина – и там, където живеят исторически обособени български общности, и в центровете, където се оформя новата емиграция.

Втората глава („Българският език в Сидни, Австралия“, с. 170–302) запознава читателя с българско-австралийските културни връзки, които отчита както в исторически план (включвайки българските политически емигранти от периода преди 1979 г.), така и от гледна точка на нашето съвремие. Доц. д-р К. Исса разглежда видовете билингвизъм и диглосия на живеещите в гр. Сидни българи, дефинира разликата между координиран и смесен билингвизъм, спира се върху използването на двата езика от поколението на

интегрираните социално и професионално българи, определяйки го като „*състояние на социално двуезичие – положение на диглосия*“ (с. 197), докато за децата превключването на кода е дефинирано като „*стилистично двуезичие*“ – всеки един от езиците се използва „*в ситуации, където регистърът е такъв*“ (с. 198). Авторката дава подробна информация за семействата, които участват в проведеното включено наблюдение – както българските, така и двуезичните, очертава ролята на българската баба за съхранението на българския език на най-младото поколение (с. 220), уговаря начина на транскрипция на направените записи (с. 217), като го илюстрира с примерен диалог (с. 222–242), въвежда термина „*междинен (смесен) език*“, за да определи вида и степента на билингвизъм при децата. Накрая се спира на ролята на Българското училище в Сидни, която оценява във връзка с концепцията, изказана от президентката на Федерацията NSW Community Language Schools (с. 271): в българското училище децата са австралийци и за да научат езика ни, трябва да им се преподават същите неща и със същите темпове, да им се проповядват същите ценности, както в австралийското училище, ако не искаме децата да ни игнорират.

Третата глава („Теренно проучване на езика на българската общност в чуждоезиковото обкръжение в Сидни, с. 303–499) е не само най-обемната, но и най-съществената от гледна точка на поставените в дисертацията задачи. В тази глава е представено подробно и задълбочено описание на проведения от авторката социалингвистичен експеримент за изследване на езиковата ситуация на българската общност в Сидни. К. Исса апробира и утвърждава адекватността на модела, създаден според теоретико-методологичните принципи на Виденов и Байчев (1999) за изследване на езиковата ситуация в гр. В. Търново и модифициран от авторката за нуждите на собственото проучване.

Експерименталният материал е изложен под формата на транскрипции на т.нар. „сонди“ (термин, заимстван от Виденов и Байчев 1999): отрязъци от идиолектите на 80-те изследвани лица. Цитираните полилози (с внушителния брой 25) предават специфичните начини на използване на езика не само от един (както е във „Великотърновският език“), а от всички участници в комуникацията. По този начин ясно се открояват деформациите като следствие от влиянието на английския език върху българския, особено отчетливи в речта на младите.

Изследвани са три поколения лица, остроумно обозначени с абревиатурата АБВ: в първата подгрупа (младото поколение от 5 до 25 години, представено като А – „азбукарчета“) попадат 33-ма души, от които 24 посещават българското училище в Сидни; средното поколение, което обхваща лица между 25 и 65 години (с преобладаване на тези на 40–45 години) се означава с Б („билингви“); те наброяват 40 души, но в сондите са представени само 20 от тях; третата подгрупа, назована с буква В („възрастни“), включва само 7 души.

Подялбата на участниците в експеримента между трите описани подгрупи е базирана върху най-значимия социолингвистичен фактор – **поколенческият**. Този фактор се оказва решаващ за използването или изоставянето на българския език в обкръжението на англоезичната среда. Факторите пол (повечето от изследваните са жени), образование и професия също са отчетени, но нямат съществено влияние върху получените резултати: наблюденията показват, че образованието, професията и социалният статус са нерелевантни за групата на учениците и до голяма степен – за тази на възрастните, а лицата от средната група са без изключение с висше образование.

Забележителна е отговорността на авторката за точната транскрипция на записите, цитирани в „сондите“: за да е сигурна в тълкуването на англоезичните отрязъци в речта на информантите, К. Исса е привлякла трима англицисти.

Представителност на записаните чрез включено наблюдение полилози се постига посредством контролирането на няколко променливи: възрастта на изследваните лица; мястото на разговорите, свързано с широкия контекст на комуникацията (часовете по български език в неделното училище, семейни сбирки, обществени места); етническата принадлежност, месторождението на информантите и времето, прекарано съответно в България и в Австралия. Не са пропуснати и ролевите отношения в семейството, които водят до „поколенчески сблъсъци“. Основните аспекти на описаната социолингвистична информация К. Исса е успяла да закодира към репликите на всеки един от информантите, въвеждайки специални символи.

Ценна информация съдържат направените изводи за отклоненията от българската кодифицирана норма, предизвикани от интерференцията с английски език (фонетични, морфологични, синтактични, лексикални), заедно с обясненията на типа отклонения – лингвистични и социолингвистични. Грешките при изследваните в българското училище

деца например са функция от месторождението, времето, прекарано в Австралия и възрастта им, но не и от обучението, а решаващият фактор е дали са живели в България. Записите при семейни сбирки пък провокират извода, че *„родният език може да се позабрави не само под влияние на други, но и поради капсулирането му само въщи и липсата на сънародници в обкръжението, с които да се практикува“* (с. 408). При коментарите на сонда 15, в която са отчетени най-много отклонения, авторката отново използва термина „междинност на езика“, въведен в предходната глава. Множество примери от речта на изследваните лица илюстрират характера на техния междинен език, особено на равнище словообразуване: добавяне на суфикси и окончания, които позволяват включване на англоезична дума в класа на българските съществителни – library-то, engine-ите; глаголи – distract-ват; и даже прилагателни – най-inport-ното (с. 436).

Подробните анализи и обобщения на емпиричния материал водят до твърде тревожен извод, който гласи: ако не се вземат нужните мерки, българският език в Сидни има опасност скоро да се превърне в субстрат (използван само за назоваване на някои български реалии) или суперстрат – *„препълнен с англицизми до степен всички хора в Сидни да разбират емигранта перфектно, докато той си мисли, че говори на български“* (с. 494–495).

Заглавието на **последната глава** („Заклучение“, с. 500–569) заблуждава, че тук ще се направи кратък обзор на изпълненото в дисертацията и ще се изложат финалните изводи. Такъв характер обаче имат само първите три страници, където се изтъкват двата най-важни извода от анализите: лингвистичен (*„на територията на страната се установява една особена междинна система на езика ни, която е частично национална по отношение на българския и специфична по отношение на новата среда“*) и социолингвистичен (установено е *„наличие на общата за град Сидни езикова норма на българите, живеещи там“* (с. 500).

В останалите 67 страници на тази глава се разгръща мащабна лингвистична и социолингвистична дискусия на представения емпиричен материал, като отново, вече обобщено, се обсъждат различните типове интерференция в езика на българите от Сидни. Преди да пристъпи към описанието им обаче авторката представя ролята на интерференцията за трите глобални социолингвистични процеса: **„отклоняване** на вектора на монолингвизма“ при най-старото поколение чрез вклиняване на единични англоезични

елементи (с. 506–507), **разбългаряване** (изоставяне на комуникацията на родния език – с. 507) и **отродяване** (пълната замяна на българския език с чуждия – с. 508).

Научните приноси на дисертацията са открити точно и са описани изчерпателно от докторантката. Съгласна съм с тях и затова няма да ги коментирам тук.

Авторефератът в обем от 60 страници отразява вярно съдържанието на дисертационния труд.

По темата на дисертацията са посочени 30 публикации в престижни сборници, издадени у нас и зад граница (в Полша, Румъния и Унгария), в списания и годишници на няколко университета. Внушителният брой на тези публикации, както и немалкото им цитирания, доказва категоричното присъствие на доц. Катя Исса в научното поле на (социо)лингвистиката.

Казаното дотук ми дава основание да обобщя: дисертацията „Българският език на юг от екватора (социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“ е един зрял труд, който обогатява познанията на научната общност за измененията върху родния български език в обкръжението на чуждия (английски) език в течение на няколко поколения, живеещи в емиграция. Приносителите на изследването имат както фундаментално научен, така и научно-приложен характер. Исканото ми се да подчертая факта, че моделът за изследване на социолингвистичната ситуация на българския език в Сидни, създаден и апробиран от авторката, може да бъде приложен също така за всички градове по света, където има български емигрантски общности, а това означава поглед в бъдещето.

В заключение бих желала да заявя, че изследването „Българският език на юг от екватора (социолингвистично проучване на езика на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)“ отговаря на всички необходими критерии за дисертационен труд. Казаното дотук ми дава основание с пълна убеденост да гласувам положително за присъждането на доц. д-р Катя Исса на научната степен „доктор на науките“ в професионалното направление 2.1. Филология (Български език. Съвременен български език).

София, 27.08.2023

Проф. д.ф.н. Юлияна Стоянова